

До разової спеціалізованої
вченої ради PhD 12052
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка
(46027, вул. М. Кривоноса, м. Тернопіль)

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора історичних наук, професора,
Кліша Андрія Богдановича, про дисертацію Мурмили Наталії
Іванівни на тему: «Людський фактор у харчовій промисловості
Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст.»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі 03
«Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»**

Представлена дисертаційна робота присвячена актуальній та недостатньо дослідженій проблемі історії економічного розвитку Правобережної України – ролі людського фактора у становленні та функціонуванні харчової промисловості у другій половині XIX – на початку XX ст. Обрана тема є важливою з огляду на необхідність комплексного вивчення процесів індустріалізації українських земель у складі Російської імперії, а також аналізу взаємодії підприємницьких, технічних і робітничих груп у формуванні промислового потенціалу регіону. Дослідження поєднує економічну, соціальну та історико-технологічну проблематику, що дозволяє розглядати розвиток харчової галузі не лише через призму виробництва, а й крізь призму людської діяльності та соціальних взаємозв'язків.

Структура дисертації є логічною та послідовною. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі автор обґрунтовує актуальність теми, визначає об'єкт і предмет дослідження, формулює мету та завдання, окреслює наукову новизну і практичне значення роботи. Важливою складовою є також характеристика територіальних і хронологічних меж дослідження, що дозволяє чітко окреслити рамки наукового аналізу.

Перший розділ дисертації присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та методології дослідження. Автор здійснює ґрунтовний огляд наукових праць, присвячених історії промисловості, економічному розвитку українських земель та соціальній історії підприємництва. Важливим є те, що дослідник

систематизує існуючі наукові підходи до проблеми людського фактора в економічній історії та визначає місце власного дослідження у сучасному науковому дискурсі. Особливої уваги заслуговує характеристика джерельної бази, яка включає статистичні матеріали, архівні документи, законодавчі акти, матеріали періодичної преси та інші джерела, що дозволяють комплексно дослідити процеси розвитку харчової промисловості. Використання широкого кола джерел сприяє підвищенню наукової достовірності отриманих результатів.

У другому розділі автор аналізує роль основних соціальних груп – підприємців, інженерно-технічних працівників та промислових робітників – у функціонуванні харчової промисловості Правобережної України. Особливу увагу приділено формуванню підприємницького середовища, джерелам походження капіталу та особливостям діяльності власників промислових підприємств. Важливим є також дослідження ролі інженерно-технічних кадрів, які забезпечували модернізацію виробництва та впровадження нових технологій. Аналіз становища промислових робітників дозволяє автору показати соціальні аспекти розвитку галузі, зокрема умови праці, професійну структуру та участь робітників у виробничому процесі.

Третій розділ присвячений характеристиці виробничих процесів і матеріально-технічної бази харчової промисловості. У ньому розглянуто загальні тенденції розвитку галузі, взаємозв'язок промислового виробництва з сільським господарством, а також роль державної економічної політики у стимулюванні або обмеженні розвитку підприємств. Значну увагу автор приділяє питанням капіталізації, забезпечення сировиною та технічної модернізації виробництва. Важливим аспектом дослідження є аналіз інфраструктури та продуктивності підприємств, що дозволяє простежити еволюцію виробничих технологій і організаційних форм у галузі.

Четвертий розділ зосереджений на проблемі збуту продукції харчової промисловості та ролі людського фактора у формуванні торговельних відносин. Автор досліджує функціонування внутрішніх ринків, механізми розповсюдження продукції та участь різних соціальних груп у процесі торгівлі. Особливу увагу приділено транспортній інфраструктурі, яка забезпечувала

вихід продукції на зовнішні ринки. Аналіз транспортних можливостей та торговельних зв'язків дозволяє автору показати, яким чином розвиток комунікацій сприяв інтеграції регіональної економіки у ширші економічні простори.

У висновках дисертації узагальнено основні результати дослідження та сформульовано ключові положення щодо ролі людського фактора у розвитку харчової промисловості Правобережної України. Автор переконливо доводить, що саме взаємодія підприємців, технічних фахівців і робітників стала одним із визначальних чинників модернізації галузі та зростання її економічного потенціалу.

Дискусійні положення, зауваження та побажання. Попри загальну позитивну оцінку, варто звернути увагу на наступні моменти:

1. У роботі доцільно було б ширше висвітлити повсякденне життя робітників поза межами заводу (побут, дозвілля), що доповнило б картину «людського фактора».

2. Авторка згадує про «демократичний стиль керування» на підприємствах Смиренків; цікаво було б порівняти цей підхід із практиками іноземних інвесторів того часу.

3. Окремі статистичні дані в архівних джерелах, як зазначає сама авторка, потребують обережного трактування через можливу неповноту звітів фабричної інспекції

Зауваження і побажання мають рекомендаційний характер і слугуватимуть орієнтиром для подальших наукових пошуків дослідниці.

Загалом дисертаційне дослідження «Людський фактор у харчовій промисловості Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст.» є завершеною, самостійною науковою працею, що має вагомe теоретичне та практичне значення. За рівнем наукової новизни, обґрунтованості висновків, повнотою джерельної бази та методологічною коректністю робота відповідає вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та

археологія», а її автор заслуговує на присудження відповідного наукового ступеня.

Загальний висновок. У дисертаційній роботі Мурмили Наталії Іванівни на тему: «Людський фактор у харчовій промисловості Правобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» порушень академічної доброчесності не виявлено. Присутні всі посилання на джерела та публікації, що не порушують авторського права та оформленні відповідно до встановлених стандартів. Дисертаційна робота є самостійним, цілісним та завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному фаховому рівні. Дисертація має наукову новизну та відповідає актуальним завданням історичної науки і заслуговує позитивної оцінки.

Дисертація цілком відповідає вимогам чинного законодавства України у сфері вищої освіти, зокрема наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 3 лютого 2017 року за № 155/30023 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 23 вересня 2019 року № 1220 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 8 жовтня 2019 року за № 1086/34057 (зі змінами), а також постанові Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами), а її авторка, Мурмила Наталія Іванівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Рецензент

**доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка**

Андрій КЛІШ

Підпис: *Андрій Кліш*
Свідчу: *Андрій Кліш*
Почать: *Андрій Кліш*

Андрій Кліш